

ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТІЇ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

УДК 321.7:316.32

Бабкіна О. В.**ПЕРЕДУМОВИ ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТІЇ:
РИЗИКИ ТРАНЗИТИВНОГО СУСПІЛЬСТВА**

У статті систематизовано здобутки й аналітичні можливості субдисципліни політології – транзитології для вивчення політичного розвитку посткомуністичних суспільств. Розкрито характерні ознаки системної політичної трансформації в умовах перехідного політичного розвитку посткомуністичних суспільств. Встановлено особливості демократичного транзиту наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Ключові слова: демократизація, передумови демократизації, політичний розвиток модернізації, трансформація, транзитологія, демократичний транзит, консолідація демократії, перехідний політичний режим

Розробка проблем політичного розвитку в умовах реформування суспільства вимагає дослідження нових ключових понять, за допомогою яких можна було б адекватно до нової соціально-політичної та ідеологічної ситуації відобразити взаємодію суспільства, особистості, культури і демократії. Розуміння динамічності сучасного політичного розвитку, бачення не тільки механізмів його функціонування, не лише нинішнього стану компонентів і структури системи, а й попереднього, тенденцій майбутнього передбачає визнання необхідності взаємовпливу різних сфер соціального життя, впливу на політичний розвиток різних соціальних факторів: історії, моралі, культури, традицій, ментальності, співвідношення соціальних сил тощо. Політичний розвиток як зростання здатності політичної системи до гнучкого пристосування у соціальних умовах, що змінюються, залежить від наявності механізмів стійкого зворотного зв'язку між населенням і владою, врахування думки громадянського суспільства для цільового регулювання конфліктів та вибору оптимальних варіантів застосування влади.

Політичні та соціальні системи розвиваються шляхом переходу від однієї фази розвитку до іншої, від більш низької до вищої, не втрачаючи своєї цілісності. В умовах поступового еволюційного суспільного розвитку при системних перетвореннях порушується сталість елементів системи, що призводить до нестабільності суспільства та всіх його складових. Транзитивне суспільство, куди відносяться суспільства пострадянського простору, у тому числі й сучасне українське, відрізняються від традиційних перехідних суспільств (з економікою, що прогресує та сталою соціально-політичною системою) та знаходяться у високоактивній стадії соціальних трансформацій з нестабільною соціальною системою, близькою до стану біфуркації «динамічного хаосу» (за І. Пригожиним). Ці особливості безпосередньо впливають на характер політичної участі у таких суспільствах, а також притаманну їм політичну культуру.

Найбільш загальним, адекватним і вільним від кон'юнктурного навантаження для характеристики транзитивного суспільства – є поняття трансформації. Поняття трансформації означає зміну різного виду, форми, історичних властивостей певного процесу. Трансформація суспільства в межах цієї парадигми означає видозміну стану чи форми існування економічних, політичних, культурних явищ та процесів. Деякі транзитивні суспільства, окрім системних трансформацій, знову відкривають або навіть створюють свою цивілізаційну ідентичність (прикладом останнього є Україна). Напряму, який вивчає транзитивні суспільства, отримав назву транзитологія, центральним поняттям якої є перехід (політичний транзит), під яким розуміють соціальні та інституціональні зміни від авторитарних до демократичних режимів. В українській політичній науці вже з'явилися спеціальні дослідження, що обґрунтовують доцільність виокремлення такої галузі політичної науки [2, 10].

Особливістю транзитивних суспільств є нестабільність їх основних сфер, стан кризи, у тому числі й політичної, як результат нездатності політичної системи адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх змін, відсутність гарантій досягнення декларованого ідеалу, суперечливе поєднання взаємовиключних елементів нової політичної системи та авторитарної, яка намагається нейтралізувати демократичні зміни. Для транзитивних суспільств притаманний розкол еліт, їх схильність до корпоратизації та олігархізації, перехідний тип політичної культури, її фрагментарність, як хаотичне поєднання старих та нових цінностей, невідповідність інституційного та ціннісного аспектів реформування, кризи легітимності, участі та інші. У перехідних суспільствах, в умовах кризовості та нестійкості політичних систем, що провокують масові протести та призводять до неврівноваження статусу політичних сил, розвиток може стимулювати зворотні за спрямованістю поведінкові реакції населення та влади. З такої точки зору, політичний розвиток досягається тією мірою, якою політичні інститути, норми та структури здатні до оперативного, гнучкого реагування на нові запити суспільства. Якщо політичний розвиток інтерпретувати таким чином, то розширюються можливості для еліт та пересічних громадян брати політичну участь, артикулювати групові інтереси, як традиційних, так і нових соціальних груп, а також посилювати вплив цінностей, що передбачають інтеграцію соціуму та ідентифікацію громадян. Висока конфліктність соціальних і політичних процесів в умовах модернізації зумовлює значний рівень протестної культури та поведінки, що актуалізує питання про досягнення компромісу між правлячими колами і демократичною контрелітою.

На сучасному етапі осмислення проблем демократизації і переходів до демократії (transition to democracy) у політичній науці здійснюється в рамках транзитологічного підходу, який виник в ході неоінституційного повороту 1980-90-х років і експансії теорії раціонального вибору з економіки в політологію і соціальну теорію. Транзитологічна парадигма робить акцент не на об'єктивних умовах і передумовах демократії, а на діяльності основних політичних акторів – перш за все, на стратегічний вибір і дії політичних еліт. Транзитологія – назва напряму, який вивчає перехідні суспільства. Після краху комуністичних режимів його методологію було перенесено на країни Південної та Центрально-Східної Європи, а також пострадянські країни. Транзитологія, яку розвивають Д.Ростоу, Х.Лінц, А.Степан, С.Хантінгтон, А.Пшеворський, Ф.Шміттер та багато інших дослідників, підкреслює момент стратегічного вибору тої чи іншої стратегії дії політичних акторів, в якому вони бачать ключ до обґрунтування успіху того чи іншого транзиту. Сьогодні поняття «демократичного транзиту» значно потіснило поняття «переходу до демократії», яке часто вживалось у наукових дослідженнях 1970-80-х рр. На відміну від «переходу до демократії» поняття «демократичний транзит» містить у собі додатковий зміст: результати транзиту в чистому вигляді є непередбачуваними і можуть не відповідати цілі руху.

У той же час треба зазначити певну слабкість поширеної транзитологічної методології, навіть кінця «парадигми транзитології», яка виявляється в тому, що національно-специфічні відмінності пояснюють впливом зовнішніх факторів, здатних повністю змінити політичну ситуацію. Тому сьогодні в цій групі країн існують авторитарні режими, які для своєї самолегітимації, особливо зовнішньої, вимушені звикати до «імітаційної», «фасадної» демократії.

Сучасні реалії потребують нових концепцій, які б враховували не лише класичні західні теорії (транзитологію), а й об'єктивні умови розвитку незахідного світу; перспективи трансформації існуючих політичних режимів пов'язані з всебічним аналізом соціально-економічних, політико-правових, культурно-гуманітарних та інших процесів, включаючи дослідження протестної політичної культури та поведінки.

Стратегією розвитку постсоціалістичних країн, як відомо, було обрано демократизацію суспільного життя. Ширше у змістовному і нейтральніше у ціннісному розумінні поняття «демократичний транзит» краще відображає розмаїття обставин, особливостей та багатоваріантність кінцевих форм суспільних трансформацій. Ключовою тезою теорії демократизації стала ідея про те, що демократія з'являється в результаті глибокого

внутрішнього елітарного конфлікту, а конкретні траєкторії розвитку демократичних політичів визначаються структурою і протистоянням основних елітарних груп. Порівняльне дослідження процесів переходу до демократії в рамках переважно політико-економічних процесів раціонального вибору досить переконливо продемонструвало, що демократичні інститути і механізми є наслідком зіткнення і конфлікту, при якому в силу взаємного страху основні учасники роблять вибір на користь демократії. Конфліктуючі сторони обирають не боротьбу за монопольний розподіл вигравів з повним виведенням супротивника зі гри, але поміркованіший кооперативний варіант розподілу (ніхто і ніколи не залишається у повному програві, а лише виграв одних трохи більший за програв інших). Як зазначає Д.Ростоу, транзитологічна модель переводить різні аспекти демократичного консенсусу із категорії статичних передумов в категорію активних елементів процесу.

Суспільно-політичні процеси у світі, в тому числі і в Україні, засвідчують колосальний розрив між цілями та можливостями здійснення реформування суспільства, його демократизації. Це зумовлює потребу теоретичного осмислення проблем політичного розвитку та модернізації, що виникають і динамічно змінюються в сучасних умовах. Існуючі наукові дослідження не вичерпали можливостей подальшої розробки широкого кола питань, пов'язаних з процесами демократичного політичного розвитку політичних систем, державної влади та політичної участі, концептуальних підходів їх формування та функціонування, формування демократичної політичної культури, культури політичного протесту.

Як вже відзначалося вище, у сучасній політичній науці відсутня єдина точка зору щодо сукупності умов, за яких може бути проведений вдалий демократичний перехід. Більше того, деякі дослідники вважають, що єдиного набору таких передумов немає. Ця версія була висунута такими авторитетними дослідниками, як Т. Карл і Ф. Шміттер, котрі стверджують, що спроби виведення причин переходу до демократії з усіх можливих поєднань економічних, соціальних, культурних, психологічних та міжнародних факторів не породили загального закону демократизації, і навряд чи будуть сприяти цьому у найближчому майбутньому. Багато в чому з ними погоджується й Т. Карозерс, котрий відзначає, що шанси країни на демократизацію залежать в основному від намірів політичної еліти, без врахування економічних, соціальних та інституціональних передумов [4, с.42].

Відсутність розширеної системи передумов соціальних змін (економічних, політичних, соціальних, культурних) є суттєвим недоліком політичної транзитології при дослідженні тринзитивних процесів на посткомуністичному і пострадянському просторі. У той же час, багаточисленні наукові дослідження, що здійснювалися на Заході після Другої світової війни на підставі порівняльного аналізу значного статистичного матеріалу виявили цілий ряд економічних, соціальних, культурних та інших передумов демократії, які є спільними для транзитивних держав.

Серед провідних соціально-політичних умов встановлення демократичного режиму найчастіше називають сформовану національну ідентичність та державну єдність. Як пише прихильник цього погляду Д.Ростоу: «У значної більшості громадян потенційної демократії не має бути сумнівів відносно того, до якого суспільства вони належать» [7, с. 6]

Цікаво, що цю точку зору поділяє навіть Ф. Шміттер, котрий називає існування «єдиної політичної спільноти» загальною передумовою встановлення демократії, якщо такі взагалі є [11, с. 57-74].

При цьому Д. Ростоу чітко відділяє національну єдність від державного консенсусу. На його думку, державний консенсус передбачає «усвідомленість переконань та обміркованість згоди», тоді як національна єдність, котра є головною передумовою встановлення демократії, має визнаватись на позасвідомому рівні [7, с. 7].

У той же час, політична теорія та практика висувають чимало аргументів на користь того, що демократичний режим може бути побудований, незважаючи на високий протестно-конфліктний потенціал суспільства, наявність широкої соціальної бази політичних протестів та протестної політичної поведінки в цілому.

Найповніше ці аргументи сформульовані в рамках концепції «співтоваристської» демократії, автором якої є відомий американський політолог А. Лейпхарт. Цей науковець доводить можливість побудови демократії у, так званих, багатоскладових суспільствах. На думку А. Лейпхарта, демократія в такому суспільстві можлива за рахунок пропорційного представництва сегментів суспільства в уряді та прийняття політичних рішень на основі консенсусу між ними за умови автономності кожного з сегментів [5, с.60-77].

При цьому принципи співтоваристської демократії знаходять практичне втілення у політичних системах низки країн світу, найяскравішими прикладами яких є Бельгія та Ліван, де вищі органи влади формуються на засадах паритету між мовними (Бельгія) та релігійними (Ліван) сегментами суспільства.

Виходячи з сучасних трактувань демократії, котрі, зокрема, пропонуються в рамках моделей поліархії (Р. Даль) та ліберальної демократії (Л. Даймонд), можна стверджувати, що встановлення демократичного режиму передбачає наявність не лише прозорих виборів та політичної конкуренції, а й реально діючих механізмів представництва та узгодження інтересів провідних соціальних груп у політичних рішеннях [3, с. 10-25].

У цьому контексті на особливу увагу заслуговують політичні умови встановлення демократії, котрі виділяє Ш. Ейзенштадт: 1) розподіл ресурсів і влади в суспільстві, котрий забезпечує різноманітним акторам постійний доступ до ресурсів, необхідних для політичної участі; 2) наявність системи відносин між основними центрами громадської й економічної влади та центральними політичними інститутами; 3) утворення і відтворення автономних публічних сфер, які мають бути вивільнені від контролю з боку держави [9, с. 81-95].

Неважко побачити, що провідним гарантом реалізації цих вимог є розгалужена та дієздатна система інститутів громадянського суспільства, серед яких недержавні асоціації, громадська думка та незалежні ЗМІ, які є каналами конвенційної політичної участі.

Важливими є також економічні передумови становлення демократичного режиму. На думку С. Ліпсета, С. Хантингтона та деяких інших відомих політологів, економічно розвинута нація має набагато більше шансів успішно завершити демократичний транзит. У свою чергу, бідність, за визначенням С. Хантингтона, є «однією з головних, а, можливо, найголовнішою перешкодою для демократичного розвитку» [8].

Дещо інше трактування соціально-економічних передумов становлення демократичного режиму пропонує Р. Даль, котрий відзначає, що демократія не потребує ані багатства, ані стандартів матеріального добробуту, якими характеризуються промислово розвинуті країни. На його думку, передумовою демократії є відчуття відносного економічного добробуту, справедливості та можливості успіху, котре має розділяти більшість громадян [3].

Цей висновок є цілком слушним, адже розвинута ринкова економіка, котра забезпечує високий дохід громадян та можливість для самореалізації, дозволяє пом'якшити соціальні конфлікти, зняти соціальну напругу та запобігти суспільним протестам. Поляризація соціальної нерівності породжує гострі політичні конфлікти, тому вона є серйозною перешкодою для демократії. Ринкова економіка є головною запорукою формування середнього класу, котрий є основою громадянського суспільства та соціальною базою демократії. Саме цей клас відрізняється високим рівнем освіти, розвитком самосвідомості особистості, почуттям власної гідності, компетентністю політичних суджень і активністю. Він, більш ніж еліта та нижчі суспільні верстви, зацікавлений в демократії. Невипадково, класичні демократичні країни нерідко називають суспільствами «двох третин», що відображає добробут існування в цих суспільствах близько двох третин всіх громадян.

Таким чином, перехід до демократії найбільш вірогідний в індустріально розвинутих суспільствах з ринковою економікою, помірною соціальною нерівністю та невисокою конфліктністю, плюралістичною соціальною структурою, в якій чільне місце займає середній клас. І, навпаки, в державах з великою кількістю бідних людей, поляризація в розподілі доходів та майна, з гострими соціальними конфліктами, що виливаються в масові політичні протести, демократія не буде ефективною та стійкою.

Крім цих передумов, варто виділити також вплив на перебіг процесів демократизації певної політичної культури, про яку вже зазначалося вище.

На думку С. Хантингтона, найскладніше виділити культурні передумови демократизації [8, с. 331], адже будь-яка культура, по-перше, представляє собою складну систему норм та цінностей, котра, так чи інакше, містить як демократичні, так і антидемократичні компоненти, а, по-друге, є динамічною системою, яка може змінюватись під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників

У свою чергу, ще розробники теорії політичної культури відзначають, що для стабільних демократій притаманний змішаний тип політичної культури, котрий передбачає мирне співіснування активістських, підданських та патріархальних орієнтацій та утворює модель лояльної політичної участі, за якої політична активність врівноважується дотриманням традицій та прихильністю до громадських цінностей, тобто протести стають частиною політичного життя суспільства в конвенційній формі.

Загальновідомим є висновок про те, що посттоталітарні трансформації в цілому і сучасні демократичні транзити в основному виявились у результаті внутрішньої елітарної динаміки. Разом з тим не менш очевидним є те, що і демократія, і її інститути, процедури в перспективі потребують легітимізації і масової підтримки, що, в свою чергу, спирається на розповсюдження та закріплення в суспільстві відповідних – демократичних – цінностей і масових політичних орієнтацій. Вони хоч і не прямо, але все ж таки впливають на хід демократичного транзиту, що особливо відчутним стає у фазі консолідації демократії. Можна припустити, що демократичні інститути можуть бути встановлені без масової участі (початкові стадії демократизації), проте існувати без масової підтримки і підґрунтя у вигляді відповідних політичних орієнтацій і цінностей, демократія не в змозі. Саме в такому розумінні є всі підстави говорити про те, що розвиток і консолідація демократії передбачає також і масове сприйняття демократичної політичної культури, її норм і цінностей. Існує двосторонній взаємозв'язок між політичними інститутами і політичними цінностями, орієнтаціями в процесі демократизації. З одного боку, існування і функціонування демократичних інститутів здійснює свій вплив на динаміку та розповсюдження демократичних цінностей, навіть незважаючи на їх недосконалість, незадовільність функціонування. З іншого, існують переконливі свідчення того, що наявні в суспільстві демократичні цінності в свою чергу здійснюють вплив на нові демократичні інститути, які «прищеплюються» суспільству.

За визначенням Т. Андрущенко, «культура є тим інтегральним феноменом, який за своєю внутрішньою, буттєвотворчою сутністю на основі загальнолюдських якостей – духовності, діалогічності, поваги до суб'єктивної самоідентифікаційності, толерантного ставлення до іншого, визнання інших аксіологічних критеріїв за умов дотримання власних тощо – покликаний єднати людство в певну духовно-світоглядну єдність, для якої не існує міжцивілізаційних розколів і криз» [1, с. 3]. Саме культура вирізняє людське існування й становить зміст і сенс людського існування, виступає інтегруючим чинником людської цивілізації.

Особливостей українського варіанту політичного транзиту як різновиду посткомуністичного, пострадянського розвитку є, так звана, «дилема одночасності», аморфність або слабкість громадянського суспільства, розпад колишніх імперських структур, відсутність ефективного держaparату, формування сучасної національної держави і відповідної внутрішньої та міжнародної легітимності, дефіцит «соціального» та «політичного» капіталів, слабкість демократичних цінностей, норм та процедур, недостатня соціальна самоорганізація (що зміцнює мобілізаційну модель політичної участі), підвищена гетерогенність суспільства, ескалація дезінтеграційних процесів, фрагментація, поляризація політичного життя та інші. Специфіка пострадянських переходів до демократії, у тому числі й українського, визначається тим, що це переходи від тоталітарних режимів, які засновувалися на комуністичній ідеології. Вони позначились як на соціально-економічному, так і на політико-культурному середовищі, яке суттєво впливає на трансформаційні процеси. В

Україні наявний вплив цілої системи чинників, які впливають на формування та реалізацію протестних настроїв населення. Ці чинники формують суспільні обставини у різних сферах життя: економічній, соціально-політичній, політико-інституційній, культурній та інших, що поступово накопичуючись, зрештою спричинили появу глибоких суспільних суперечностей, серед яких необхідно виділити, насамперед, суспільно-політичні та морально-етичні фактори. Проте й без відповідного макроекономічного підґрунтя криза, напевно, не мала б такої гостроти, а її наслідки для економіки та суспільства – глибини й ризикованості.

Слід зазначити, що сучасна демократична трансформація суспільства об'єктивно створює конфліктогенне середовище в суспільстві. На це вже неодноразово наголошували вчені, що займаються проблемами транзитивних суспільств, виокремлюючи відповідні ризики і навіть пропонуючи деякі варіанти їх нейтралізації. Йдеться про те, що на відміну від демократизаційних процесів, які відбувалися в минулому, посткомуністична трансформація охоплює не лише сферу політики. Виникнення дилеми одночасності обумовлено тоталітарним характером колишньої держави. Історичний досвід свідчить, що демократичні зміни можуть бути ефективними, якщо вони супроводжуватимуться синхронним динамізмом в економічній, соціальній, духовній сфері. У той же час, ця одночасність не може не відбитися на якості та швидкості суспільних змін та потребує досить високого рівня кваліфікації суб'єктів державного управління.

Сучасний перехідний до ринкової економіки період виявився не тільки власне періодом переходу, скільки періодом становлення – в майбутньому – подолання моделі, далекої від нинішнього регульованого ринку, виробничої демократії, соціального партнерства, суспільної солідарності та справедливості. Для існування демократичної соціально-орієнтованої економіки необхідним є суспільно визнаний контроль за розвитком власності та розподілом, органічне поєднання принципів економічної доцільності і соціальної справедливості.

Умовою проведення демократичних суспільних реформ є наявність сильної держави без якої неможливо здійснити корінні перетворення в економіці, політиці, соціальному житті, моралі суспільства, необхідне сприяння державі в реформах суспільства, а не сприйняття її як ворожої сили. Тому реформуванню підлягає насамперед сама держава, яка повинна стати одним із основних факторів економічних та соціальних перетворень, гарантом прав і свобод людей, утримуючи нові суспільні процеси в межах права. Непродумана, спонтанна перебудова планової економіки у вільний ринок створила різку фактичну нерівність, в результаті чого політична свобода і влада опинилися в руках тих, хто встиг оволодіти власністю. Відсутність обґрунтованих програм економічних і політичних перетворень призвела до хаотичного перерозподілу власності, «номенклатурної приватизації», перетворення державної монополії в монополію корпоративного типу та появу феномена «олігархії».

Держава може звільнити економіку від своєї присутності тільки там, де сформовані і ефективно діють повноцінні ринкові механізми. Не можна недооцінювати роль держави як соціального і політичного інституту в процесі реформування суспільства, його демократизації, упорядкування діяльності суб'єктів підприємництва, подолання корупції, тіньової економіки, соціальної кризи, економічної розбалансованості, як інструмента, що обмежує діяльність монополій, створює конкурентне економічне середовище, протистоїть намаганням олігархії підпорядкувати розвиток економіки своїм вузько-корпоративним, корисним цілям. Для подолання цієї небезпечної ситуації необхідно вийти за межі декларованого протиріччя між ринком і державою, адже в жодній країні, яка протягом останніх десятиріч здійснювала демократичний перехід, ринок у чистому вигляді не був ані передумовою, ані гарантом демократії.

За допомогою держави створюються чинники, що полегшують як економічний перехід, так, зрештою, і економічну модернізацію. Як вже зазначалося, в Україні цього не було здійснено. Натомість формування демократичних інститутів для підтримки економічних реформ загальмоване, а ефективна державна підтримка ринкової економіки і система соціального захисту майже відсутні. Без соціальної підтримки, політично і соціально не

підкріплені болючі економічні реформи обрушені на соціально ніким і нічим незахищене населення. Іншими словами, так звана «шокова терапія» перетворилася на «шок без терапії».

Якщо звернутися до стартових умов процесу демократизації, то Україна, з-поміж посткомуністичних країн, мала чи не найпривабливіший вигляд. Маючи високий рівень промислового розвитку, п'яте місце за рівнем ВВП з-поміж радянських республік, науково-технічний і кадровий потенціал, відсутність зовнішніх боргів (для порівняння – Польща мала 47 млрд. дол. зовнішніх боргів), вигідне геополітичне становище, українське керівництво не змогло вивести країну на належний рівень розвитку. При загалом зростаючому ВВП, темпи його зростання вкрай незадовільні. У 2012–2013 рр. найгірше з-поміж пострадянських республік розвивалася тільки Молдова, тоді як Україна перебувала на передостанньому місці зі загалом економічним спадом (95% ВВП по відношенню до 2012 р.) на тлі позитивної зовнішньоекономічної кон'юнктури.

Українське суспільство виглядає різко поляризованим, на одному полюсі перебуває за межею бідності переважна більшість громадян, на іншому – близько 1 % мільйонерів і мільярдерів та їх оточення, при цьому середній клас в Україні (як гіпотетичний фундамент національної демократії) планомірно знищувався. У країні була побудована кланово-олігархічна модель державно-монополістичного капіталізму з фактичним домінуванням олігархічного корпоративного угруповання – так званої «сім'ї».

В українській політичній науці описана модель визначається як система, в якій влада зосереджена в руках вузького кола осіб (олігархів), які пов'язані між собою неформальними, в основному сімейними відносинами і відповідає не державним, а їх особистісним інтересам. Основні риси кланово-олігархічної політичної системи: нерівність доступу до ресурсів влади, використання неправових засобів зміцнення впливу (корупція); наявність особистих зобов'язань та общинної солідарності між «патроном» та «клієнтом»; систематичне порушення громадянських прав і свобод, протидія існуванню громадянського суспільства, відсутність демократичних форм зв'язку між владою і громадянами. Характерною особливістю кланово-олігархічної політичної системи є те, що інститути політичної участі використовуються, як правило, лише вузькоелітарними, пов'язаними з владою, угрупованнями, відсутністю масової електоральної підтримки, слабкістю політичних партій, обмеженістю їх впливу на прийняття політичних рішень, концентрацією політичної влади і ресурсів в руках правлячої кланово-олігархічної еліти, яка прагне монополювати контролювати політичний процес. Така система має риси ієрархічності й соціальної нерівності, політичного домінування привілейованих груп.

Однією із причин масових соціально-політичних протестів останніх років стала криза відносин між владою і громадянським суспільством, відсутність діалогу між ними. Так, недостатність наявних форм і механізмів суспільного діалогу та державно-громадської взаємодії, ігнорування правлячим класом потреб громадянського суспільства та його євроінтеграційних прагнень послугували вагомими чинниками, що призвели до суспільно-політичного конфлікту в Україні. Потреби суспільства в цей час зростали швидше за можливості владно-адміністративних інститутів їх задоволення. У відносинах суспільства і держави був необхідний компроміс на основі обоюдної вигоди та порозуміння. Такий компроміс став наріжним каменем новітньої політичної та суспільно-управлінської моделей ХХ століття. Ситуація ускладнилася масштабною корупцією та правовим нігілізмом, постійним збільшенням статків заможних людей на тлі збідніння більшості пересічних українських громадян, фактичним їх відстороненням від вироблення, ухвалення та контролю за виконанням політичних рішень, іншими вадами державного механізму, який був і дотепер частково залишається зорієнтованим на забезпечення життєдіяльності певних олігархічних холдингів та політико-адміністративних груп.

Таким чином треба враховувати ризики демократизації, недостатню прогнозованість соціально-політичних процесів її проходження, невизначеність результатів цих переходів, наявність системної кризи, наслідком якої може бути «новий авторитаризм» (за визначенням М.Шаповаленко [10]). У той же час, невизначеність України у транзитивному русі значно

ускладнює структуру перехідних процесів, впливає на ефективність проходження українського транзиту. Особливостями українського транзиту можна вважати кризу ідентичності й побудови нової державності, конфліктний характер міжелітної взаємодії, ціннісну дезорієнтацію, поляризацію, соціальну дезінтеграцію, значне майнове розшарування, які визначили слабкість соціально-політичної інфраструктури, протестний і негативний характер масової соціальної мобілізації та інші.

Очевидними є певні особливості українського варіанту демократії, на які звертають увагу українські політологи. Значною мірою вони залежить від характеру політичного режиму, що склався в Україні, який поєднував ознаки патримоніального авторитарного режиму і панування кланової олігархії. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, не слід розглядати в лінійній площині. На нашу думку тут, коректніше було б говорити принаймні про два різновекторні процеси. Перший – пов'язаний зі змінами політичних інститутів, суспільної свідомості в напрямі демократизації. Другий – з рухом в зворотному напрямі: збереження і розвиток інститутів авторитарного режиму, процес олігархізації. Боротьба між ними відбувається у всіх сферах суспільного життя та зумовлює успіх і темпи демократичних перетворень в Україні.

Використана література:

1. Андрущенко Т.В. роль культури в подоланні ціннісного розколу цивілізації / Т. В. Андрущенко // Нова парадигма. – 2011. – Вип. 102. – С. 3 – 13.
2. Вонсович С.Г. Політична транзитологія: історія, методологія: [монографія] / С.Г. Вонсович. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Кам'янець-Подільський: Зволейко, 2013. – 383 с.
3. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство : Последствия исторических сдвигов, связанных с изменением пространства / Р. Даль. – Москва, 2000 // Политология : хрестоматія / Ред. М.А. Василик ; Сост. М.С. Вершинин. – Москва : Гардарики, 2000. – С. 400-415.
4. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита / Т. Карозерс // Политическая наука. – 2003. – № 2. – С. 42–65.
5. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах. Сравнительное исследование / А. Лейпхарт. – М. : Аспект пресс, 1997. – 287с.
6. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латынской Америке. Пер. с англ./ Под ред. проф. Бажанова В.А. / А. Пшеворский – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – 320 с.
7. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д.Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5–15., с. 6,7
8. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М.: РОССПЭН, 2003 – 368 с.;
9. Эйзенштадт Ш. Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменимость (II) / Ш. Эйзенштадт // Полис. – 2002. – №3. – С.81–95.
10. Шаповаленко М. В. Політичний розвиток сучасних перехідних суспільств теоретичні підходи та основні тенденції / М. В. Шаповаленко. – Харків: Видавництво Харківського національного університету внутрішніх справ, 2007. – 340 с.
11. Schmitter P. C. Dangers and Dilemmas of Democracy / P. C. Schmitter // The Global Resurgence of Democracy. – Second Edition. Edited by L. Diamond and M. F. Plattner. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. – P. 57-74.

Бабкина О.В. Предпосылки перехода к демократии: риски транзитивного общества

В статье систематизированы достижения и аналитические возможности субдисциплины политологии – транзитологии для изучения политического развития посткоммунистических обществ. Раскрыты характерные признаки системной политической трансформации в условиях переходного политического развития посткоммунистических

обществ. Установлены особенности демократического транзита в конце XX - начале XXI века.

Ключевые слова: демократизация, предпосылки демократизации, политическое развитие модернизации, трансформация, транзитология, демократический транзит, консолидация демократии, переходный политический режим.

Babkina O. *Prerequisites of transition to democracy: the risks of a transitive society*

Political development and democratization processes in postcommunist societies are examined. It is systematized the main achievements and analytical possibilities of transitology as a subdiscipline of Political Science in the tradition political development of postcommunist societies. The features of systematic political transformation are exposed in the context of political transformation in the conditions of transitional political development of postcommunist societies.

Keywords: democratization preconditions of democratization, modernization of the political development, transformation, transitology, democratic transition and consolidation of democracy, the transitional political regime.

УДК: 321:351

Новакова О. В.

ВНУТРІШНІ ДИЛЕМИ ДЕМОКРАТІЇ: АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ФІЛІППА К. ШМІТТЕРА

Проаналізовано тенденції демократичного розвитку із застосуванням висновків концепції К.Шміттера. Здійснено проєкцію внутрішніх ускладнень та дилем демократії на суспільно-політичні реалії сучасного українського суспільства. Визначено такі позитивні тенденції динаміки громадсько-політичних процесів, як зменшення рівня «олігархізації» політичного простору, електоральна взаємодія формальних та неформальних політичних інститутів, розвиток самоорганізації громадянського суспільства через волонтерський рух, підвищення політичної самостійності парламентської коаліції та відсутність концентрації усіх важелів влади в одному центрі. Одночасно підкреслено, що вплив даних тенденцій ускладнюється наступними негативними явищами: заміщення реального врахування інтересів суспільства при формуванні політичного курсу популістськими підходами, певне самоусунення частини громадян від відповідальної громадської діяльності, надмірна функціональна автономія владних інститутів, відсутність повноцінної комунікації між владою та громадянами, «демократична рецесія» на міжнародній арені. Відповідно на порядок денний виходять питання прогнозування подальшого розвитку демократичного суспільства з метою формування ефективного політичного курсу держави, здійснення стратегічного вибору, що визначається актуальними викликами, політичним досвідом, геополітичним положенням, громадянськими ресурсами країни.

Ключові слова: політичний процес, демократичний розвиток, дилеми демократії, політичні інститути, громадянське суспільство.

В останні десятиріччя XX століття, коли світ був захоплений певною ейфорією перемоги демократії, К. Шміттер попереджав про серйозні небезпеки і дилеми демократичного транзиту, які замість "кінця історії" передвіщають бурхливе і невизначене політичне майбутнє. Сьогодні ці застереження вченого є ще більш актуальними, оскільки і «старі» і «нові» демократії стикаються з безпрецедентними труднощами, про що свідчить як політична практика, так і наукові дослідження. Арч Паддінгтон, віце-президент Freedom House наголошує, що «сприйняття демократії як переважаючої форми державного управління та системи міжнародних відносин, що ґрунтується на ідеалах демократії, опинилися нині під найбільшою загрозою за останні 25 років» [1].